

Терехова С. І.,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНІСТЬ ЯК НАСЛІДОК ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВИ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ (ОНТОЛОГІЧНИЙ І ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ)

Статтю присвячено вивченню поліпарадигмальності в гносеологічному й онтологічному аспектах як наслідку взаємодії мов у поліетнічному і полікультурному середовищі. Дослідження проведено на матеріалі української, російської та англійської мов у межах функціонально-семантичного аналізу.

Ключові слова: мова, поліетнічний простір, полікультурне середовище, онтологічний аспект, гносеологічний аспект.

Стаття посвячена изучению полипарадигмальности в гносеологическом и онтологическом аспектах как следствию взаимодействия языков в полиэтнической и поликультурной среде. Исследование проведено на материале украинского, русского и английского языков в рамках функционально-семантического анализа.

Ключевые слова: язык, полиэтническое пространство, поликультурная среда, онтологический аспект, гносеологический аспект.

The article deals with multi-paradigmality in both gnoсеological and ontological aspects as a result of interference of languages in multi-cultural and multi-ethnic society. The research is based on the Ukrainian, Russian and English languages in frames of functional and semantic analyses.

Key words: language, multiethnic field, multicultural environment, ontological aspect, gnoсеological aspect.

Постановка загальної проблеми і її зв'язок із науковими завданнями. Поліпарадигмальність пригортає все більше уваги науковців протягом останніх десятиліть. Запозичений із фізико-математичних і суспільствознавчих наук, цей термін укорінився в лінгвістиці XXI століття. У сучасному мовознавстві немає єдиної точки зору дослідників щодо визначення поліпарадигмальності, адже, по-перше, сам цей термін не є однозначним і відносно новим у лінгвістиці, а, по-друге, у мовознавстві його вживають у гносеологічному і онтологічному аспектах. У гносеологічному аспекті поліпарадигмальність, точніше поліпарадигмальний підхід, розуміється як методика комплексного багаторівневого аналізу підсистеми мовних одиниць або категорій у поєднанні логіко-семантичного (концептуально-семантичного), функціонально-семантичного, лексико-граматичного і психолінгвістичного аспектів вивчення мови або мов із залученням даних міждисциплінарного підходу [8-10]. Особливо цінними є зіставні поліпарадигмальні дослідження. В онтологічному аспекті поліпарадигмальність – це мовна властивість, ознака, яка характеризує структурне упорядкування мовних підсистем і категорій та їх наповнення.

Постановка завдання. Найбільш показовими у плані зіставного вивчення поліпарадигмальності мовних систем і підсистем є комплексний лексико-граматичний і функціонально-семантичний аналіз, оскільки він дозволяє повною мірою визначити і дослідити різні типи репрезентацій тієї чи іншої мовної категорії та її функціонування у мовах і мовленні, залучаючи матеріал різних мовних рівнів, що є важливим при зіставному і типологічному вивченні мов різних структурно-морфологічних типів.

Отже, завдання статті – проаналізувати розуміння поліпарадигмальності в гносеології та онтології; визначити способи вираження та властивості поліпарадигмальності сучасних українській, російській та англійській мовах як наслідок мовної взаємодії.

Актуальність дослідження зумовлюється майже повною відсутністю в сучасному мовознавстві досліджень, присвячених зіставному вивченню поліпарадигмальності мовних систем і підсистем, зокрема, українській, російській та англійській мовах і мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для проведення поліпарадигмальних досліджень стали праці з загального й зіставного мовознавства Н. Д. Арутюнової, Ю. Д. Апресяна, В. Г. Гака, С. С. Єрмоленка, М. П. Кочергана, О. С. Кубрякової, В. Скалічки, О. О. Тараненка, Б. А. Успенського, К. Buhler, J. Lyons, S. Ulmann, W. Weinreich та ін.

У загальному і зіставному мовознавстві останніх десятиліть з'являється все більше наукових робіт, присвячених різним аспектам вивчення мовних парадигм і поліпарадигмальності на різних мовних рівнях (див. праці О. О. Головка, М. А. Кобозевої, О. О. Бурукіної, О. В. Суравікіної та ін.). Ці праці розглядають переважно парадигматичні відношення в лексичних та інших мовних підсистемах, як правило, застосовуючи лексисентричний підхід з позиції концептуально-семантичного і структурно-семантичного (О. В. Суравікіна), комплексного концептуально-семантичного (логіко-семантичного), функціонально-семантичного, лексико-граматичного й асоціативного аналізу (С. І. Терехова), лексико-семантичного аналізу мовних парадигм з позиції діакронії і синхронії (М. В. Холоділова), меншою мірою – в межах текстоцентричного підходу з позиції когнітивної лінгвістики (О. О. Бурукіна, М. А. Кобозева та ін.) та лінгводидактики (О. О. Головка). Значної мірою зазначені праці підтримують загальнолінгвістичну традицію вивчення простих і складноструктурних мовних парадигм (окремих лексико-семантичних і тематичних груп, лексико-семантичних полів). Проте застосування функціонального підходу до вивчення мовних парадигм відкрило нові межі для наукових досліджень: саме шляхом вивчення парадигм мовних підсистем і особливостей їх функціонування було встановлено, що повною мірою проаналізувати поліпарадигмальність у мові (мовах) можна шляхом упровадження комплексного, багатоаспектного аналізу мовної підсистеми в межах функціонально-семантичного досліджен-

ня [8-10 та ін.]. Саме такі зіставні й загальнолінгвістичні студії набувають актуальності в наш час.

Завдання дослідження полягає у розмежуванні поліпарадигмальності в гносеології та онтології і на цій основі – характеристиці способів вираження і властивостей поліпарадигмальності сучасних української, російської та англійської мов як наслідку мовної взаємодії.

Наукові результати. Зважаючи на сказане вище, насамперед, слід визначитися на ключовому понятті статті – що є парадигмою. Це питання неодноразово піднімали науковці, і в наш час термін *парадигма* неоднозначний.

Як свідчать дослідження, термін *парадигма* вживається неоднозначно (пор. визначення парадигми у Т. Куна, О.С. Кубрякової [3, с. 144; 11, с. 238] та ін. із визначеннями В.М. Глушкова, Ю.В. Капітонової, О.А. Лєтичевського [1, с. 6; 8, с. 7]). Найбільш узагальненим і оптимальним, на нашу думку, для онтології є визначення парадигми як будь-якого класу одиниць мови, протиставлених одна одній і об'єднаних за наявністю в них спільної ознаки або таких, що викликають однакові асоціації [5, с. 366; 8, с. 6-7]. У цьому плані з метою уникнення термінологічної неоднозначності, наукової неточності і помилкового розуміння терміну *парадигма* в онтології і гносеології на рівні похідних прикметників, слідом за О.С. Кубряковою, користуємося в першому випадку терміном *парадигматичний*, тобто такий, що властивий парадигмі або репрезентує парадигматичні відношення в мові, а в другому – *парадигмальний* і, відповідно, *поліпарадигмальний*, тобто такий, що характеризує властивість мовної системи і структури складатися з багатьох парадигм [пор.: 8, с. 6-7].

Як відомо, людство має приблизно однакову уяву про головні виміри світу, в якому воно живе, тобто носії усіх мов розуміють універсальні поняття простору, часу, особи, кольору та ін. Під впливом унутрішньомовних факторів розвитку та внаслідок міжмовних контактів і мовної політики у мовах виникають і поширюються, іноді трансформуються специфічні значення про вже відомі поняття. Таким чином, загальний шлях функціонування мовної одиниці має вигляд послідовного ланцюжка: «новація (тобто нове слово, яке потрапило в мову, але ще не закріпилося в ній) → неологізм (нове слово, яке увійшло в мову й існує в ній протягом 2-3 років, активно використовується її носіями) → нейтральна лексема (мовна одиниця стає поширеною в мові, частотною, входить до загальнонародної і літературної мови) → полісемантична лексема (на цьому етапі поширення одиниця мови набуває додаткових семантичних і стилістичних конотацій) → поліфункціональна лексема (має і може актуалізувати свою семантику і функції в мові) → розвиток полісемантичності і поліпарадигмальності і оформлення трансемантичних і трансфункціональних лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), які можуть поперемінно актуалізувати / дезактуалізувати свою семантику і функції → етап звуження семантики і функцій лексеми, поступовий вихід з активного її використання носіями мови → застарівання лексеми (поступове зниження частотності її вживання в мові) → архаїзація (втрата лексемою своїх парадигматичних зв'язків та семантики) → вихід слова з активного слововжитку». Отже, поліпарадигмальність мови набуває поширення разом із поширенням (звуженням) лексеми в межах мови і за її межами. Цей процес може нивільюватися, поширюватися на більшу кількість мов, окремих лексичних значень та функцій, поступово все більше актуалізує, збагачує і поширює поліпарадигмальність мовних підсистем. І проаналізувати їх повною мірою, досконально і всебічно можна лише шляхом впровадження багаторівневого комплексного аналізу. Тож у 10-х рр. ХХ ст. у гносеології актуалізується і поступово оформлюється поліпарадигмальність як окремий різновид комплексного багатоаспектного підходу.

Науковці по-різному кваліфікують досліджувані мовні парадигми та кількість і якість парадигм у гносеології: наприклад, за Ю.Н. Карауловим та його послідовниками розрізняють історичну, психологічну, системно-структурну і соціальну парадигми [2]; за В.І. Постовалою – іманентно-семіологічну, антропологічну, теоантропокосмічну (трансцендентальну) парадигми [6]; за О.С. Кубряковою – традиційна, генеративна, когнітивна і комунікативна [4, с. 190; цит. за 7, с. 1-2]. Спільним для цих поглядів є те, що кожен з них поєднує формальний опис із функціональним аналізом, проте кожен з них – це специфічна модель опису й аналізу мовного матеріалу [4, с. 190; 7, с. 1-2]. Мова за поліпарадигмального вивчення розуміється як динамічна, історично укладена семіотична система, яка виконує якнайменш комунікативну, інформативну й пізнавальну функції. Вивчення цієї системи потребує залучення екстралінгвістичних знань, через мовленнєву діяльність людини сприяє формуванню національної специфіки мовної особистості. «За такого визначення мови у нього включено всі попередні його розуміння – від представників порівняльно-історичного мовознавства до структуралістів, психолінгвістів, когнітивістів та ін.» [7, с. 9].

В.І. Постовалова інтерпретує поліпарадигмальне вивчення мов як теоантропокосмічну парадигму, яка вивчає мову в широкому аспекті «Бог – Космос – Людина», спираючись на філософію С.Н. Булгакова, А.Ф. Лосева, П.А. Флоренського та ін. [6]. За такого розуміння поліпарадигмальне вивчення мов вбирає в себе і антропоцентричний, і системоцентричний підходи.

Поєднання антропоцентричного і системоцентричного вивчення мов у гносеологічному аспекті можна бачити і в західноєвропейському мовознавстві, зокрема, в лінгвістичній антропології, яка вивчає мову в системі координат «людина – мова – знання – культура». Отже, очевидним є те, що внаслідок мовної взаємодії і під впливом інтеграційних процесів у суспільстві поліпарадигмальне вивчення мов стає провідним напрямом сучасного мовознавства [7, с. 9], спроможним охопити різномірний мовний матеріал, залучити дані різних лінгвістичних і екстралінгвістичних баз знань.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У результаті мовних контактів, мовної взаємодії і мовних запозичень значною мірою відбувається взаємозбагачення мов і ширше – культур, унаслідок чого з'явилися нові лінгвальні парадигми, з одного боку, і нові, комплексні поліпарадигмальні дослідження цих мовних явищ, з іншого боку. Ось чому можна констатувати той факт, що мови все більше стають поліпарадигмальними, насамперед, через калькування і переклад в них поширюються явища антонімії синонімічних

парадигм, синонімії антонімічних парадигм, полісемантичності і поліфункціональності, транссемантичності і трансфункціональності. Запозичуються й утворюються мовні одиниці різних рівнів, через що для повноти і вичерпності лінгвістичного аналізу потребують більшої уваги тематичні групи і функціонально-семантичні поля, ніж лексико-семантичні парадигми. У цьому відображаються і суспільні тенденції до глобалізації та єднання.

Подальші розробки аналізованого матеріалу в галузі зіставного й загального мовознавства убачаються в напрямі залучення різних типів номінацій та способів їх вираження у мовах, встановленні ізоморфних та аломорфних властивостей мов з метою концептуалізації, семантизації, типологізації мовного і мовленнєвого матеріалу, що сприятиме вдосконаленню когнітивних і семантичних теорій, теоретичних надбань у галузі лексичної та функціональної семантики, розвитку і складанню концептуальних та мовних картин світу, вивченню процесів і механізмів менталізації, вербалізації та асоціювання.

Подальші наукові студії щодо вивчення поліпарадигмальності в гносеології та онтології мають бути спрямовані на долучення інших наукових парадигм, зокрема, когнітивної лінгвістики, прототипної семантики, психолінгвістики, соціолінгвістики, типологічного мовознавства, лінгвістики перекладу.

Література:

1. Капитонова Ю. В., Летичевский А. А. Парадигмы и идеи академика В. М. Глушкова / Капитонова Ю. В., Летичевский А. А. – К. : Наукова думка, 2003. – 453, [2] с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
3. Кубрякова, Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX в. – М., 1995. – С. 144-238.
4. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е. С. Кубрякова // Филология и культура : Материалы международной конференции. – Ч. 1. – Тамбов, 1999. – С. 6-13.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / АН СРСР, Ин-т языкознания; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Постовалова В. И. Наука о языке в свете идеала цельного знания / В. И. Постовалова // Язык и наука конца 20 века : Сб. стат. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 342-420.
7. Проблема парадигмы научного знания: антропоцентрическая парадигма, полипарадигмальный подход к языку // Литература как наука: портал по изучению и анализу языков. – 2012. – Режим доступа : <http://литература.com.ua/1-1-problema-paradigmy-nauchnogo-znaniya-antropocentricheskaya-paradigma-poliparadigmalnyj-podhod-k-yazyku/>
8. Терехова С. І. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження) : дисс. ... доктора філол. наук : 10.02.17 / Терехова Світлана Іванівна. – Київ, 2012. – 530 л.
9. Терехова С. І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов) : Монографія / С. І. Терехова. – К. : КНЛУ, 2007. – 400 с.
10. Терехова С. І. Типи референції в системі просторових, часових та особових координат (на матеріалі української, російської та англійської мов) / С. І. Терехова : Монографія. – К. : КСУ ; ТОВ«Альфа Реклама», 2010. – 340 с.
11. Халипов В. Ф. Политологический словарь / В. Ф. Халипов. – М. : Политиздат, 1986. – 382 с.